

Rookpluimen

Bulletin van de Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF)

6^e jrg. nr. 11, mei 2003

Stoomgemaal Oosterschelde

Tijdens een werkbezoek aan Tilburg en Bergen op Zoom bezochten enkele bestuursleden van STIF het voormalige stoomgemaal Oosterschelde, bij Poortvliet. De wat onduidelijke kopieën van krantenartikelen

deden vermoeden dat het een bijzonder ensemble betrof. Dit bleek ook zo te zijn. Na een tocht langs smalle weggetjes en dijken kon het gemaal, prachtig in het landschap gelegen, worden bereikt.

Het in 1910 gebouwde gemaal met een schoorsteen gebouwd door firma De Ridder staat deels in het water en diende ervoor om overtollig water uit een langlopende vaart over de dijk te pompen. De schoorsteen is zodanig gebouwd dat het water er onderdoor kan stromen. Hij heeft een hoogte van 22 meter. Naast het gemaal staat nog steeds de dienstwoning. Het gemaal heeft gefunctioneerd tot 1932. Toen werden de taken overgenomen door een elektrisch gemaal. De oude gebouwen zijn blijven staan en als bergplaats gebruikt.

In de naaste omgeving stond een geleidelicht op stalen onderstel. In 1953 besloot men dit licht af te breken en daarvoor in de plaats in de schoorsteen een raampje te maken met daarachter een licht. Hiermee kreeg de schoorsteen een nieuwe functie als een soort vuurtoren. De schoorsteen werd voor dat doel aan de binnenkant gereinigd en de wanden aangesmeerd met cement. In de schoorsteen bevindt zich aan de onder-

zijde een deur en binnenin kan men via stalen ladder-tjes naar boven klimmen. In de kop van de pijp wordt het steeds smaller, maar men kan net tot achter het raampje komen om het licht te ontsteken.

In 1986 zijn de gebouwen door de stichting Huis en Heem voor sloop behoed en is een restauratieplan opgesteld. Helaas is dat toen niet ten uitvoer gekomen. Nu is er een nieuwe eigenaar, die wel van plan is het geheel te restaureren in samenwerking met de Provinciale Commissie Zeeland van Heemschut.

Deze schoorsteen uit 1910 is zeer bijzonder. Het blijkt een van de oudste nog complete originele De Ridder schoorstenen te zijn in Nederland. Van de bouwer Canoy Herfkens zijn meer dan 20 exemplaren bekend van voor of rond 1910.

Andere oude De Ridderschoorstenen van voor of rond 1910 zijn:

- ◆ de schoorsteen van de De Centrale Aardappelmeelfabriek te Coevorden, gebouwd in 1909, maar daarvan ontbreekt meer dan de helft.
- ◆ de schoorsteen van de Olieslagerij Tjamsweer te Appingedam. Deze stamt uit de periode 1897-1906, maar er zijn gegronde redenen om aan te nemen dat deze pijp is herbouwd.
- ◆ een schoorsteen, vermoedelijk ook een De Ridder exemplaar, uit 1900 behorende bij Distilleerderij De Ooievaar in Rotterdam (Delfshaven), heeft een hoogte van 25 meter.

Steenfabriek Werklust Losser

In februari bracht het STIF-bestuur een bezoek aan de in restauratie verkerende steenfabriek te Losser. De fabriek ligt in het lichtgloeiende Twentse landschap in

Werklust vóór de restauratie

de buurt van de Duitse grens. Het terrein beslaat circa 2 hectare. Het omvat een ringoven met een schoorsteen van 40 m hoog en is gelegen langs de weg naar Oldenzaal met erachter een vormloods, vijf droogloodsen en een werkplaats en aansluitend de unieke kleiput. Op het terrein bevindt zich nog het smalspoor en ook een diesellocomotief. Enkele jaren geleden werd het bedrijf stilgelegd. Sinds 1999 is het complex een Rijksmonument.

Op de plek van de steenfabriek Werklust werden al eeuwenlang stenen gebakken. In 1895 werd op deze plek een nieuwe

veldoven gebouwd. In 1910 vond mechanisatie van het bedrijf plaats. In 1923 werd de firma verkocht aan de gebroeders Osse, die de belangrijkste innovaties in het bedrijf doorvoerden. Zij bleven tot 1985 eigenaar, waarna de firma overging naar Damer, die

De strengpers

het bedrijf tot het einde leidde. Bijzonder van het fabriekscomplex is de compleetheid; in alle details is

Eén van de droogloodsen

het productieproces nog aanwezig.

Voor het terrein is in het kader van een grensoverschrijdende 'Landesgartenschau 2003' (LAGA) een zeer ambitieus plan ontwikkeld waarbij de steenfabriek toegankelijk

zal zijn voor het publiek. De historische oven met schoorsteen zal te bezoeken zijn.

Hiervoor zal op twee plaatsen in de oven een toegang tot de verdieping worden gecreëerd. De schoorsteen en de oven zijn inmiddels gerestaureerd.

De bedoeling is dat met het smalspoor het

publiek over het terrein zal worden vervoerd. Een bijzonder project dat dankzij het doorzettingsvermogen van diverse initiatiefnemers en veel overheidsgeïd uiteindelijk tot stand is gekomen.

TREKBANDEN

In deze rubriek wil STIF geïnteresseerden in (fabrieks)schoorstenen op de hoogte houden van lopende acties inzake beheer en behoud van schoorstenen.

Bergen op Zoom

Rond de 70 meter hoge bedreigde schoorsteen van de spiritusfabriek is een initiatief ontstaan van een aantal particulieren. Zij hebben een stichting opgericht BIESS (Behoud Industrieel Erfgoed Spiritus Schoorsteen), die probeert de gemeente en de eigenaar zover te krijgen dat de schoorsteen kan worden behouden. STIF voorzitter Arjan Bamard gaf op 18 maart in dit kader voor een breed uitgenodigde groep betrokkenen een presentatie over fabrieksschoorstenen. Hier bleek ook dat het draagvlak voor behoud zeker aanwezig is. Voor informatie zie ook www.biess.nl.

Schoonhoven

Al meerdere keren werd in Rookpluimen melding gemaakt van ontwikkelingen rond de schoorsteen van de verffabriek Hasco. Alle plannen en pogingen om de pijp te behouden en/of te verplaatsen zijn helaas op niets uitgelopen en de schoorsteen is uiteindelijk gesloopt. De rivier en de stad moeten daarmee voor goed een markant monument missen.

Breda

Al eerder werd in deze rubriek gemeld dat wasserij De Zon aan de Marksingel 40 haar activiteiten stop ging zetten. Inmiddels is een sloopvergunning aangevraagd voor het complex. Een projectontwikkelaar heeft plannen om hier woningen te gaan bouwen. STIF is al enige tijd in gesprek met de gemeente Breda en heeft het belang van de schoorsteen - één van de laatste pijpen gebouwd van gele radiaalsteen - benadrukt. Hiervoor is door STIF in opdracht van de gemeente een rapport gemaakt met waardestelling voor deze uniek fabrieksschoorsteen.

De schoorsteen zal buiten de sloopvergunning worden gehouden en daarmee lijkt het op het laatste moment toch nog goed te komen.

Tegelen

De laatste schoorsteen van het fabriekscomplex van de steenfabriek van Canoy Herfkens aan de Venloseweg aan de Maas, die resteert, was wat betreft het vooroorlogse gedeelte al geruime tijd rijksmonument. Dit betreft de sokkel en een deel van de schacht. Het gedeelte vanaf zo'n 15 meter is na oorlogsschade in 1946 opnieuw opgebouwd. Ook dit deel van de schacht heeft een bijzondere esthetische vorm meegekregen (zie achtergrond) met de volledige naam van de firma erin. Door de recentere datering bleef het boven deel onbeschermd ondanks het belang van de totale schoorsteen. Het is immers de laatste schoorsteen van één van de twee grote schoorsteenbouwers in Nederland. Na berichten te hebben ontvangen dat de kop van de schoorsteen in slechte staat verkeert, heeft STIF actie ondernomen en de gemeente Venlo aangeschreven. Hierbij is het verzoek gedaan om de schoorsteen als geheel tot rijksmonument te bestempelen aangezien de 50-jaar grens inmiddels is gepasseerd en de uniciteit van de pijp buiten twijfel is. De procedure voor aanmelding tot rijksmonument is daarmee in gang gezet.

Vriezenveen

Het STIF-bestuur heeft in april een gesprek gehad met de burgemeester van de gemeente Twenterand, waaronder Vriezenveen tegenwoordig valt, over de gele schoorsteen van de voormalige textiel fabriek van Jansen en Tilanus. Ook een vertegenwoordiger van de huidige eigenaar was bij dit gesprek aanwezig. De schoorsteen is één van de belangrijkste in Nederland en verdient een bescherming als rijksmonument. Dat niet alleen, maar er is ook dringend behoefte aan restauratie van de pijp. Voorlopige conclusie is dat er gewerkt gaat worden aan behoud van deze monumentale schoorsteen.

TREKBANDEN

Ruimte voor cultuur

In het achterliggende decennium is het aantal historisch waardevolle steenfabrieken in Gelderland drastisch verminderd. Door sanering van deze bedrijfstak en maatschappelijke veranderingen en natuurontwikkeling zijn vele steenfabrieken verdwenen. Dit blijkt uit het rapport Ruimte voor Cultuur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, dat is samengesteld op verzoek van de Provincie Gelderland.

Het rapport geeft aan dat de nog aanwezige historische complexen en ruïnes van steenfabrieken, samen met de karakteristieke schoorstenen, zoveel mogelijk dienen worden te behouden.

De schoorstenen zullen na restauratie als landmark een functie in het landschap krijgen (en in feite behouden). De staat van een tiental ruïnes zal worden geconsolideerd en voor grotere ovencomplexen die buiten bedrijf zijn, wordt naar een verantwoorde herbestemming gezocht. Tenslotte zijn er her en der waardevolle gebouwen te vinden, waarvoor de aandacht van het beleid wordt gevraagd, zoals arbeiders- en bazenwoningen, locomotiefloodsen of loskranen aan de rivier.

Voor het samenstellen van het rapport zijn in de

Wageningen, steenfabriek de Bovenste Polder

periode 2001- 2002 bijna 100 locaties van (voormalige) steenfabrieken en een enkele dakpannenfabriek bezocht. Uitgangspunt was een eerdere inventarisatie uit 1988. De resultaten zijn opmerkelijk. Van de steenfabrieken, die in 1988 al buiten gebruik waren, is circa 25% volledig verdwenen. Meer dan de helft van de steenfabrieken die toen nog werkten, is inmiddels

stilgelegd, dikwijls gevolgd door geheel of gedeeltelijke sloop.

Onder het motto 'Ruimte voor Cultuur' wordt in het rapport gepleit voor selectief behoud van historisch waardevolle steenfabrieken in de Gelderse uiterwaar-

Heteren, steenfabriek Randwijk

den. Naast een enkele authentieke steenfabriek die nog in bedrijf is zoals steenbakkerij Randwijk in Heteren, is er nog een tiental min of meer gave complexen die behoud en bescherming als rijksmonument verdienen.

Colofon

Rookpluimen is het informatiebulletin voor donateurs en sponsors van STIF en verschijnt 2 x per jaar. De Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF) stelt zich ten doel: de bestudering en instandhouding van fabrieksschoorstenen, die tot het industrieel erfgoed gerekend kunnen worden.

Donateur kan men worden door overmaking van:

€ 15,- voor particulieren

€ 115,- voor bedrijven en organisaties

op Rabobank rek.nr. 384966144, t.n.v. penningmeester STIF, Hardenberg.

Secretariaat: drs. J.J. Havelaar,

J. Schorerlaan 72, 2525 ZA Den Haag

Tel: 070-389 75 08

Email: kjhavelaar@hetnet.nl

Informatie: A.J. Barnard, voorzitter STIF

Oosteinde 13, 7772 CA Hardenberg

Tel: 0523-261786, fax: 0523-260867

Email: juwelier.barnard@wolmail.nl